

פרשת בא

בא אל פרעה כי אני הכבדתי את לבו ואת לב עבדיו למען שתי
אח"ח 1234567
 אתתי אלה בקרבן (י, א)

הודיעו הקדוש ברוך הוא למשה מה מכה יביא עליהם, וכתב אותה משה
 ברמז - 'ולמען תספר באזני בנך ובן בנך', זו מכת הארבה, כמו שנאמר
 עליה ביואל (א, ג): 'לבניכם ספרו ובניכם לבניהם' (רמב"ן)

אוצר החכמה

יש להבין מה הסיבה שמכת הארבה לא נכתבה בפירוש אלא ברמז, לעומת שאר
 המכות שבציווי אל משה להתרות את פרעה נאמר בפירוש שם המכה העתידה
 לבא.

החתם סופר כותב בענין זה דברים מופלאים: "לולי דמסתפינא הייתי אומר
 שלא אמר הקב"ה כלל איזו מכה יביא על מצרים, אלא אמר שתהיה זו מכה
 שיספרו עליה לבניהם, ומסר ביד משה להחליט איזו מכה תהיה". והענין פלאי,
 על מה ולמה נשתנתה מכת הארבה משאר מכות שהיא נמסרה לידי משה
 להחליט באיזו מכה יוכו המצרים, ומה היתה הסיבה שהחליט משה דוקא על
 מכת ארבה.

גם מטרת המכה צריכה ביאור: 'ולמען תספר באזני בנך ובן בנך את אשר
 התעללתי במצרים', ומפרש רש"י: התעללתי - שחקתי, כמו 'כי התעללתי ב'.
 ויש להבין, לאיזו מטרה נועד השחוק ממצרים, הרי כשטבעו המצרים בים וביקשו
 מלאכי השרת לומר שירה, אמר להם הקב"ה: מעשי ידי טובעים בים ואתם אומרים
 שירה, לפי שאין הקב"ה שש באבדן הרשעים (מגילה י, ב).

שינוי נוסף יש במכת הארבה לעומת שאר המכות, במכה זו הקב"ה אומר למשה

שהמטרה שלמענה הוא מכה את מצרים היא: 'למען שתי אתותי אלה בקרבן, ולמען תספור באזני בן ובן בןך את אשר התעללתי במצרים ואת אותותי אשר שמתי בם וידעתם כי אני ה'*. לעומת זאת בשאר מכות לא נאמרה סיבה זו, אלא הסיבה היתה כדי שישלח את בני ישראל: 'כי אם אינך משלח את עמי', 'אם מאן אתה לשלח את עמי', 'עודך מסתולל בעמי לבלתי שלחם'. ויש להבין את ההבדל.

יתכן לבאר הענין על פי מה שכ' בספר חדושי מרן רי"ז הלוי בפסוק 'עד מתי מאנת לענות מפני': "בכל המכות שעד ארבה כתיב רק שלח עמי ויעבדני, והכא במכת ארבה ניתוסף לשון זה של עד מתי מאנת וגו', ונראה הביאור בזה, על פי מה שכתב הרמב"ם ריש הלכות תעניות דעל זה גופא מגיע עונש, על שהולכים בקרי ואין חוזרין בתשובה אחר הצרות עיי"ש דבריו², וזהו שאמר משה לפרעה דעל זה גופא אתה נענש עכשיו, על מיאונך לענות מפני ה' אחרי כל המכות האלה. וזהו עד מתי מאנת וגו', שהתרה בו על זה החטא עצמו של הליכה בקרי".

והנה הגרי"ז לא ביאר איזה עונש יש על הליכה בקרי, האם זו תוספת על עונש החטא עצמו או שזהו עונש מסוג אחר. אכן הנה מצינו שעונשי שמים יש בהם שני אופנים, יש עונש שמטרתו ללמד את החוטא לשוב בתשובה, "כי

* הרא"ש (בפירושו לתורה ו' ג') כותב שכל קבוצת מכות מתוך דצ"ך עד"ש נחשבת כהתחלה חדשה, נמצא שאחר שהוכה בדצ"ך ועד"ש הרי הוא נחשב כמי שלקה ושנה, שעליו נאמר 'בית דין מכניסין אותו לכיפה ומאכילין אותו שעורין עד שכריסו מתבקעת' (סנהדרין פא. ב), שכן מי שהלקוהו פעמיים ואינו לומד לקח אין תקוה יותר להתרדותו ולהלקותו. ואף על פי שבמכת ברד נאמר בעבור תדע כי אין כמוני בכל הארץ, בכל זאת לא זו היתה סיבת המכה, ככתוב "כי עתה שלחתי את ידי ואך אותך... ואולם בעבור זאת העמדתך... ולמען ספר שמי בכל הארץ".

² "דבר זה מדרכי התשובה הוא, שבזמן שתבוא צרה ויזעקו עליה ויריעו ידעו הכל שבגלל מעשיהם הרעים הורע להן ככתוב עונותיכם הטו וגו', וזה הוא שיגרום להם להסיר הצרה מעליהם. אבל אם לא יזעקו ולא יריעו אלא יאמרו דבר זה ממנהג העולם אירע לנו וצרה זו נקרה נקריה, הרי זו דרך אכזריות וגורמת להם להדבק במעשיהם הרעים, ותוסיף הצרה צרות אחרות, הוא שכתוב בתורה והלכתם עמי בקרי והלכתי עמכם בחמת קרי, כלומר כשאביא עליכם צרה כדי שתשובו אם תאמרו שהוא קרי אוסיף לכם חמת אותו קרי".

הקדוש ברוך הוא אינו רוצה אלא בתיקון בריאתו ואינו דוחה הרשעים בשתי ידיים, אלא אדרבה, מצרפם בכור להתקן ולצאת מנוקים מכל סיג" (דעת תבונות נ"ד). ויש עונש שנועד כדי לקדש שם ה' לעיני כל, ככתוב (יחזקאל ל"ח כ"ב) 'ונשפטתי אתו בדבר ובדם וכו' והתגדלתי והתקדשתי ונודעתי לעיני גוים רבים וידעו כי אני ה''. וההבדל בין שני דרכי העונש הללו הוא, שכאשר העונש בא לעורר את החוטא לשוב, הוא ניתן באופן של מדה כנגד מדה, כדי שמתוך העונש ידע החוטא את אשר עליו לתקן, כי "כל מדותיו של הקב"ה מדה כנגד מדה", (סנהדרין ז, א; בראשית רבה ט, יא), "כדי שתתיישב ענין ההשגחה בלב בני האדם, כי אם לא, אפשר שיהיה זה נתלה במקרה ובמנהגו של עולם. אבל כאשר יבא הגמול באותו ענין בעצמו, אז יודע כי זה בהשגחה מהשי"ת ובכונה ממנו לשלם" (דרשות הר"ן, ג').

ומעתה, הסברא נותנת שמדה זו נוהגת רק כל זמן שלא הולכים בקרי ומבינים שהעונשים באים לעורר לתיקון המעשים, אבל אם הולכים בקרי, הרי שהנהגת מדה כנגד מדה בעצמה מחייבת שהעונש לא ינתן במדה כנגד מדה ולא יבינו בבירור מתוכו מה צריך לתקן. וזהו עונש 'חמת קרי', שמקבלים עונש ולא יודעים להבין מתוך העונש את מטרתו ולמה הוא מכוון. וכפי שכתוב בקללת החורבן (ישעיהו כט, יג) 'יען כי נגש העם הזה בפיו ובשפתיו כבדוני ולבם רחוק ממני ותהי יראתם אותי מצות אנשים מלומדה לכן הנני יוסף להפליא את העם הזה הפלא ופלא ואבדה חכמת חכמיו ובינת נבוניו תסתתר'. בינת הנבונים שאמורים להבין דבר מתוך דבר על מה עשה ה' ככה, תסתתר, לא ידעו ולא יבינו בחשכה יתהלכו.

ומכאן ההבדל בין מכת ארבה למכות הראשונות. המכות הראשונות נועדו לעורר את פרעה ולכן היו במדה כנגד מדה, ונאמר בהן: 'בזאת תדע כי אני ה' (מכת דם), 'למען תדע כי אין כה' אלוקינו' (מכת צפרדע), 'למען תדע כי אני ה' בקרב הארץ' (מכת ערוב), 'והפלה ה' בין מקנה ישראל ובין מקנה מצרים' (מכת דבר). אבל אחר מכת ברד כבר לא היתה מטרה ללמד את פרעה, כיון שהוא ממאן לחזור בתשובה.

אדרבה, "על זה גופא אתה נענש עכשיו על מיאונך לענות מפני ה' אחרי כל המכות האלה, על זה החטא עצמו של הליכה בקרי" (חדושי מרן רי"ז הלוי)^א.

אזהרה לחכמים

ומה היתה המטרה במכות אלו? לקדש שם שמים על ידי העונשים שיבואו על ראשו, כי "רצון ה' בבריאה יוצא לפועל על כל פנים, או על ידי האדם במעשיו הטובים, או על גבי האדם, על ידי העונש שיקבל על חטאיו, אשר כתוצאה מכך יתקדש שמו ית' בבריאה" (מכתב מאליהו ח"ג עמ' 231).

זהו אם כן הטעם בדברי החתם סופר שבמכת ארבה ה' מסר למשה את ההכרעה במה יוכו, משום שכל עוד היו המכות לטובת מצרים, והן צריכות להיות מכוונות מדה כנגד מדה כדי שמתוך העונש ידעו המצרים את ה', הרי ששיקול זה אינו תלוי אלא בדעתו של א-ל דעות, רק הוא יודע את מעמקי לב החוטא היכן צריך לעורר אותו כמו שכתוב (ירמיהו יז, ט) 'עקוב הלב מכל אנוש הוא מי ידענו. אני ה' חוקר לב ובוחן כליות ולתת לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו'. מה שאין כן עתה שמטרת המכה היא 'למען תספר באזני בנך', משה הוא שיבחר איזו מכה תגרום יותר פרסום שם ה' לעיני בני אדם. ומשה בחר במכת הארבה לפי שרגילים לספר אותה לדורות, כמו שנאמר ביזאל 'לבניכם ספרו ובניכם לבניהם'^ד ועל ידה יראה לעין בשר ודם שכוחו וגבורתו של הקב"ה מלא עולם.

בכך מתבאר מה שנאמר ולמען תספר באזני בנך ובן בנך את אשר התעללתי במצרים, ומפרש רש"י: התעללתי - שחקתי, שכן התעללות פירושה ניצול הזולת ללא התחשבות בו^ה, כך גם מכת הארבה נועדה בכדי 'להתעלל' בפרעה ומצרים,

^א בדברי הגרי"ז מובן פירוש רש"י לענות - כתרגומו לאתכנעא, והוא מגזרת עני, מאנת להיות עני ושפל מפני. התביעה על כך שאינו לומד את הלקח של המכות ומכניע לבו בתשובה.

^ד גם מכת חושך שבאה אחרי מכת ארבה לא נועדה אלא לטובת ישראל, לכן שואל רש"י: ולמה הביא עליהם חשך, ומיישב, שהיו בישראל באותו הדור רשעים, ולא היו רוצים לצאת וכו'. (עיין שם בשפתי חכמים שמתקשה מדוע שאל רש"י על מכת חושך יותר מעל שאר מכות).

^ה בענין פילגש בגבעה (שופטים יט, כה) נאמר: 'ויתעללו בה כל הלילה'. והכונה היא. שלא נשאו

היינו, אין זה עונש שנועד לטובת המצרים לחנכם ולתקנם, שכן אחר שלקו ושנו כבר אין להם את הזכות לקבל עונש שיקרבם לידיעת ה', אלא המכה ניתנת להם במטרה שעל גביהם יתקדש שם ה'.

אח"ח 1234567

נטה ידך על השמים ויהי חושך על ארץ מצרים (י, כא)

בתהלים (קה, כח) כתוב: 'שלח חשך ויחשך ולא מרו את דברו', רש"י מפרש: "המכות שצוה עליהם באו במצותיו ולא שינו את דברו". ויש להבין מהי הרבותא בכך, וכי ביד המכות לשנות את דבר ה'? יש גם להבין מדוע נאמר שבח זה בפסוק על מכת חושך ולא על שאר המכות.

אכן היה במכת חושך חידוש יותר משאר המכות, שכן מציאות זו ששרר חושך ביום היא שינוי סדרי בראשית של השמש והירח, שהרי מצינו בדברי חז"ל (פסחים ב, א; ירושלמי ברכות סא, א): "משל למה הדבר דומה למלך שהיו לו שני איסטרטיגין זה אומר אני משמש ביום וזה אומר אני משמש ביום, קרא לראשון ואמר לו פלוני היום יהא תחומך, קרא לשני ואמר לו פלוני הלילה יהא תחומך. הדא הוא דכתיב ויקרא אלוקים לאור יום - לאור אמר לו היום יהא תחומך ולחושך אמר לו הלילה יהא תחומך". ועל חוקים אלו נאמר 'ויעמידם לעד לעולם חוק נתן ולא יעבור'.

והנה מה עושים ברואי תבל כאשר מנסה אדם לשנות את סדרם הקבוע להם מששת ימי בראשית, האם הם מבליגים ומקבלים, או שהם מתנגדים, התשובה מפורשת בדברי חז"ל (מדרש רבה שמות כא, ו): "כיון שהלך משה לקרוע את הים לא קבל עליו להקרע, אמר לו הים: מפניך אני נקרע? אני גדול ממך שאני נבראתי בשלישי ואת נבראת בששי. כיון ששמע משה כך הלך ואמר להקב"ה אין הים רוצה

אותה כדרך כל הארץ שבזה יש גם לה מטרה ותועלת, אלא התעללו בה, היא נעשתה כלי בידיהם למלא מאווי לבם מבלי להתחשב בה כלל.

להקרע, מה עשה הקב"ה נתן ימינו על ימינו של משה שנאמר (ישעיה סג) מוליך לימין משה". כיוצא בזה במסכת חולין (ז, א) "רבי פנחס בן יאיר הוה קאזיל לפדיון שבויין פגע ביה בגינאי נהרא, אמר ליה: גינאי חלוק לי מימך ואעבור בך, אמר ליה: אתה הולך לעשות רצון קונך ואני הולך לעשות רצון קוני אתה ספק עושה ספק אי אתה עושה אני ודאי עושה, אמר ליה אם אי אתה חולק גוזרני עליך שלא יעברו בך מים לעולם, חלק ליה".

אם כן, רבותא מיוחדת היא במכת חושך, שאף על פי שהיא שינתה סדרי עולם בכל זאת 'לא מרו את דברו'.

דבר נא באזני העם וישאלו איש מאת רעהו ואשה מאת רעותה כלי כסף וכלי זהב (יא, ב)

אין נא אלא לשון בקשה, בבקשה ממך הזהירם על כך, שלא יאמר אותו צדיק אברהם, ועבדום וענו אותם קיים בהם, ואחרי כן יצאו ברכוש גדול לא קיים בהם (רש"י)

²³⁶⁵⁷ג'ה"ה

המפרשים שואלים מדוע צריך להגיע לכך שלא יאמר אותו צדיק אברהם, מדוע אין די בכך שהקב"ה הבטיח והוא נאמן במאמרו אומר ועושה גוזר ומקיים. וגם אין מובן מדוע היה צורך לבקש ולהזהירם על כך, הרי טובתם היא, וכי לא יחפצו בה עד שצריך להזהירם עליה.

עוד עמדו המפרשים על ההבדל שבין הפסוק כאן שבו נאמר 'איש מאת רעהו ואשה מאת רעותה' - זכרים ונקבות, לפסוק בפרשת שמות (ג, כב) בו נאמר 'ושאלה אשה משכנתה ומגרת ביתה' - נשים בלבד. ובהעמק דבר מעיר עוד ששם נאמר גם 'שמלות', וגם נאמר מה יעשו ברכוש הרב - 'ושמתם על בניכם ועל בנותיכם', ואילו כאן נאמר רק 'כלי כסף וכלי זהב'?

יש לבאר כי בפרשת שמות נאמרה הבטחה לישראל שלא ילכו 'ריקים', והובטחו להם כל צרכיהם דהיינו כסף וזהב ושמלות, והיינו כפי מדת הצורך, כמו שנאמר 'ושמתם על בניכם ועל בנותיכם', שלא יקחו סתם רכוש אלא ישתמשו בו. ולפיכך הוזכרו שמלות ותלה הכתוב את הלקיחה באשה הדואגת לכל צרכי בני הבית.

ואילו כאן נאמר יתר על כן, שיקחו כל איש וכל אשה כלי כסף וכלי זהב, ואיתא במסכת בכורות (ה, ב) "אין לך כל אחד ואחד מישראל שלא היו עמו תשעים חמורים לובים טעונים מכספה וזהבה של מצרים". ובמדרש רבה (יג, כ): 'תורי זהב נעשה לך' - זו ביזת הים, 'עם נקודות הכסף' - זו ביזת מצרים, "שכל ישראל נתמלאו מהם כסף וזהב וכל מיני בשמים" (לשון המדרש שם). ובודאי שרכוש רב כל כך אין בו שום צורך של שימוש לאף אחד, ואף אין זו עשירות לשם עשירות, שהרי כולם יצאו ברכוש גדול ואין מעלת עשירות ניכרת אלא כלפי אחרים שאין להם ולא כאשר יש לכולם שפע רב כל כך. מה עוד, שמחירם הגבוה של הכסף והזהב נובע מכך שקשה להשיגם אבל משעה שלכולם יש הרי נופל ערכם. והרי כך כתב רש"י בפרשת דברים (ב, לד): "כשבאו לביזת עוג כבר היו שבעים ומלאים והיתה בזויה בעיניהם ומקרעין ומשליכין בהמה ובגדים ולא נטלו כי אם כסף וזהב לכך נאמר בזונו לנו לשון בזיון", ואם כן, ריבוי ממון זה ביציאת מצרים לשם מה נועד?

אכן, לאמיתו של דבר הבטחת 'אחרי כן יצאו ברכוש גדול' איננה מסוגלת להתממש בכלל באמצעות ריבוי ממון, שהרי "אין אדם יוצא מן העולם וחצי תאוותו בידו, יש לו מנה רוצה מאתיים" (קהלת רבה א, לב) ו"כל העולם הזה הכל הבל וכל השעשועים הכל כלא, כי יש עושר שמור לבעליו לרעתו, כלעומת שבא כן ילך ומה יתרון לו שיעמול לרוח, והעולם דומה לשותה מים מלוחים, ידמה לו שמרוה, וצמא יותר" (אגרת הגר"א).

על כן נאמר לישראל שישאלו איש מאת רעהו ואשה מאת רעותה כלי כסף וזהב - שאלה ולא מתנה, כדי שלא תהיה להם שום תאוה אל הממון אלא ידעו כי 'לי הכסף ולי הזהב נאום ה'', כמובא בספר שפתי צדיק בשם החידושי הרי"ם שמאחר שהיתה זו הפעם הראשונה שזכו עם ישראל ברכוש אחרי שבמשך כל השנים היו עבדים ומה שקנה עבד קנה רבו, רצה ה' שלא יתקשרו מדאי אל הממון אלא ידעו כי

הממון אינו אלא שאול בידם. ומתוך כך יבינו כי לא רק ממון זה שקיבלו מהמצרים שאול הוא בידם, אלא ממנו יקישו לכל כסף וזהב שבעולם שאינו אלא שאול בידי בעליו, כמו שאמר שלמה ע"ה (משלי כב) 'עשיר ורש נפגשו עושה כולם ה'.

אוצר החכמה

ומצינו שלעתיד לבא בימות המשיח "הטובה תהיה מושפעת הרבה, וכל המעדנים מצויין כעפר, ולא יהיה עסק כל העולם אלא לדעת את ה' בלבד" (רמב"ם הלכות מלכים יב, ה). מה היא הברכה בכך שהמעדנים מצויים כעפר, אלא העפר אין בו שום טעם ואין כלפיו שום משיכה, הלא הנחש התקלל 'ועפר תאכל כל ימי חיך' "שאפילו אוכל כל מעדני מלך טועם בהם טעם עפר" (ילקוט ישעיה, סה) "ואין לו הרגשת תאוה כלל" (ישראל קדושים, ה). כך גם יהיה לעתיד לבא, המעדנים לא יגרמו פיתוי ומשיכה אלא הם יהיו כעפר ללא כל טעם מושך ולא יהיה עסק כל העולם אלא לדעת את ה' בלבד. כך גם ביציאת מצרים בדרכם אל היעוד המקווה 'תעבדון את האלוקים על ההר הזה', היו המעדנים שאולים בידי ישראל ומצויים להם כעפר!

וכאן טמונה ההבנה בדברי חז"ל 'שלא יאמר אותו צדיק ואחרי כן יצאו ברכוש גדול לא קיים בהם'. כלומר, יתכן שבעיני שאר בני האדם תחשב יציאתם ברכוש גדול כקיום ההבטחה גם אם לא ישאלו איש מעם רעהו וכו', אבל בעיני 'אותו צדיק' אברהם שנקרא צדיק על שם מדת בטחונו בה', ש"אין אדם נקרא צדיק אלא הבוטח בה" (רבינו בחיי, הקדמה לפרשת פנחס)¹, בעיניו, ריבוי הממון עלול לגרום לסתירה

¹ המשך: וזהו קללתו ד[הואיל וחמד את מה שאינו שלו] מה שהיה ניטל לו.

² כעין זה מצינו במאמר הגמ' (תענית כו, ב) לא היו ימים טובים לישראל כחמשה עשר באב וכיום הכיפורים שבהן בנות ירושלים יוצאות בכלי לבן שאולין שלא לבייש את מי שאין לו. הרמז בדברים הוא, שכדי שלא לבייש את מי שאין לו השיבו בנות ישראל אל ליבן כי גם מי שיש לה אין הכלים בידה אלא בהשאלה במתנת שמים. ועל דרך זו גם הרמז במה שלבשו "כלי לבן", כי הגוון שבבגדים מושך את העין והלב כדברי רש"י (בראשית מט, יא) "צבעונין האשה לובשתן ומסיתה בהן", ואילו הגוון הלבן אינו גורם שום משיכה, ובכך שלבשו בגדי לבן הביעו את אמונתן כי הרכוש אינו אלא שאול ביד האדם ואין סיבה לפתח כלפיו קשר נפש.

³ וברמב"ם (זכיה ומתנה יב, יז): הצדיקים הגמורים ואנשי מעשה לא יקבלו מתנה מאדם, אלא

למדת אמונה והבטחון, שכן "ממונו של אדם מעמידו על רגליו" (פסחים קיט, א), ומתוך שנשענים על הממון עלולים להפסיק להשען על הקב"ה אשר רק הוא "משען ומבטח לצדיקים"^ט. וממילא כל עוד שלא יהיה הממון שאול ומצוי כעפר עלול אותו צדיק לומר 'ואחרי כן יצאו ברכוש גדול' לא קיים בהם. משום כך דבר נא באזני העם וישאלו.

החודש הזה לכם ראש חדשים ראשון הוא לכם לחדשי השנה (יב, ב)

אמר רבי חלבו חמרא דפרוגייתא ומיא דדיומסת קיפחו עשרת השבטים מישראל. (רש"י: שהיו בעלי הנאה, ועסוקים בכך, ולא היו עוסקים בתורה, ויצאו לתרבות רעה). רבי אלעזר בן ערך איקלע להתם, אימשיך בתרייהו איעקר תלמודיה. כי הדר אתא קם למיקרי בספרא, בעא למיקרא 'החדש הזה לכם' אמר 'החרש היה לבס', בעו רבנן רחמי עליה והדר תלמודיה (שבת קמז, ב)

הענין פלאי, רבי אלעזר בן ערך ש"אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים... ורבי אלעזר בן ערך בכף שניה, מכריע את כולם" (אבות ב, ח), היתכן ששכח את כל תלמודו עד כדי שלא ידע לקרוא ולהבחין בין המילים חודש לחדש ובין לכם ללבם? בודאי רמז הוא שהראוהו משמים, שעל ידי טעות זו יבין כיצד עליו לתקן

בוטחים בה' ברוך שמו לא בנדיבים.
ועל הבוטח בה' נאמר 'בטח בה'... והתענג על ה' ויתן לך משאלות לבך' "כי העולם לא ימצאו משאלות לב לעולם, שכשיש לו מנה מבקש מאתים, אבל הבוטח בה' - יתן לך משאלות לבך" (המלבי"ם תהילים לז, ד)

^ט והלא כך היא ההלכה בכל מקום שצריך עמידה ולא ישיבה (משנה ברורה קמא, ד) "יסמוך קצת ולא יסמוך כל כך עד שאם ינטל אותו דבר יפול". אם כן 'משען ומבטח' היינו משענת שאם תינטל יפול ולא שיסמוך על שום דבר נוסף.

את הליכתו לדורמסקית שם נמשך אחרי תענוגיה.

ויש לבאר את הענין, כי הנה האור החיים מפרש את הפסוק 'החודש הזה לכם':
 "כי חדש זה הוא ראש, פירוש, מובחר שבחדשים". ודקדק לומר 'לכם', כי אינו
 משובח ומעולה שבחדשים אלא לישראל". וההבנה בזה היא, כי שנה היא מלשון
 'ישן' ומלשון 'שנה' ו'שינון', כלומר, הכל קבוע בה מששת ימי בראשית והכל חוזר על
 עצמו, סיבוב נוסף של מה שהיה. ואילו חודש - המתחיל אחרי שהלבנה שנתכסתה
 מן העין שבה ונראית - נגזר מלשון התחדשות. זכות זו, להתחדש בכל פעם מחדש,
 שמורה רק לעם ישראל 'שהם עתידים להתחדש כמותה ולפאר ליצורם', ועל כך
 אומר הפסוק 'החודש הזה לכם'. מה שאין כן אומות העולם המונים את השנה לפי
 החמה, אין להם את הכח של התחלה חדשה בכל עת, אלא 'מה שהיה הוא שיהיה
 ומה שנעשה הוא שיעשה ואין כל חדש תחת השמש' (קהלת א' ט').

והסיבה לכך שדוקא לישראל יש אפשרות להתחדש בכל פעם היא מפני
 שבידיהם התורה שהיא למעלה מן השמש, כמו שמבאר רש"י (בקהלת שם): "בכל
 מה שהוא לומד בדבר שהוא חליפי השמש אין בו חידוש ולא יראה אלא מה שהיה
 כבר שנברא בששת ימי בראשית, אבל ההוגה בתורה מוצא בה תמיד חדושי טעמים".

והנה "עיקר מצות לימוד תורה, להיות שש ושמח ומתענג בלימודו, ואז דברי
 תורה נבלעין בדמו, ומאחר שנהנה מדברי תורה הוא נעשה דבוק לתורה" (אגלי טל,
 הקדמה)^א. ומאידך, הסתירה הגדולה ביותר להנאה מלימוד התורה היא, הנאה יתירה
 מתענוגי העולם. כך אמרו חז"ל (תוספות כתובות קד, א, בשם המדרש) "עד שאדם
 מתפלל שיכנס תורה לתוך גופו יתפלל שלא יכנסו מעדנים לתוך גופו". ובלשון
 חריפה מוסיף על כך החזון איש: "אם בטומאת הגוף יש ראשון לטומאה ויש אב

^א על דרך אומרו להלן 'בשמים ראש'.

^א 'קומי רוני בלילה לראש אשמורות' - "שאין רינה של תורה אלא בלילה" (שמות רבה מז, ה),
 ומבאר המשך חכמה (ויקרא ג, ב) שהעמל בתורה "תיכף בעת הלימוד ירונן מטוב לב, כי קשור
 הוא להשם יתברך מדי עסקו בתורה וטועם נועם התורה האלוקית".

הטומאה ויש אבי אבות, בטומאת הנפש של מילוי התאווה באכילת תענוג, מתאחד ראשון לטומאה ואב הטומאה ואבי אבות הטומאה. דבר זה הוא מן השפלים מאד המעכבים הלימוד" (קובץ אגרות; ארחות איש עמ' קיא).

משום שדברי תורה אינם כשאר חכמות שהן ידיעות הנשמרות במח באמצעות זכרון טבעי, וממילא, ככל שהזכרון משופר יותר כך משתמר תוכן הלימוד טוב יותר. אבל דברי תורה הם תורת חיים, שכדי לקנות אותם צריכים שיהיו הם חיינו ואורך ימינו, ומשום כך, הזכירה של דברי התורה איננה תלויה בזכרון הטבעי שבמח, אלא היא תלויה בהרגשה חושית של תענוג בהם, כמו אכילה ושתיה, ומקרא מפורש הוא: 'כי נעים כי תשמרם בבטן' (משלי כב, יח) 'ותורתך בתוך מעי' (תהלים מ, ט), וכך לשון חז"ל (ילקוט שמעוני דברים, תתל) "יבקש רחמים שיכנסו דברי תורה לתוך מעיו". דברי תורה אינם משתמרים בראש אלא בבטן, במקום התחושות והחוויות.

על כן משנמשך רבי אלעזר בן ערך אחר תענוגיה של דיומסת - אם כי לא לנו להרהר אחר תנא קדוש עליון, הלא חז"ל הם שלימדו כן - איבד את האפשרות למצוא בתורה חדושי טעמים ולחוש את רינתה של תורה. ולכן כשעמד לקרא בתורה זימנו משמים שיקרא 'החרש היה לבם' במקום 'החודש הזה לכם', להראותו כי זה מה שקרה לו, נסתמו עיניו ולבו מלחוות את חויית ההתחדשות שבתורה ונעשה לבו כמו חרש שאינו חש כלום. ה'שיר חדש' שבתורה הפך לגביו ל'שר בשירים על לב רע' (משלי כה, כ) וכמו שפירשו חז"ל "זה האומר דברי תורה למי שאינו יודע להבין בהן" (חולין קלג, א; רש"י).

פסח הוא לה' (יב, יא)

הקרבת קרוי פסח על שם הדלוג והפסיחה שהקב"ה מדלג בתי ישראל מבין בתי מצרים וקופץ ממצרי למצרי וישראל אמצעי נמלט. ואתם עשו כל עבודותיו...דרך דילוג וקפיצה, זכר לשמו שקרוי פסח

(רש"י)

בס' אילת השחר מעיר מהי הכונה עשו "דרך דילוג וקפיצה", אם הכונה היא לאכילת החפזון, עדיין הלשון עשו כל עבודותיו אינו מבואר, הלא רק האכילה היתה בחפזון. גם הלשון "דילוג וקפיצה" סתום.

גם עיקר הנס שבדילוג וקפיצה "שהקב"ה מדלג בתי ישראל מבין בתי מצרים וקופץ ממצרי למצרי וישראל אמצעי נמלט" אינו מובן. הלא על בכורי ישראל לא נגזרה כלל הגזרה, להיפך, מכת בכורי מצרים היתה למען ישראל, ואם כן מה רבותא היא שבכורי ישראל ניצלו. ומה שאמרו בגמ' (בבא קמא ס, א) "שמכיון שניתנה רשות למלאך להשחית שוב אינו מבחין בין צדיקים לרשעים", כבר כתוב בשפתי חכמים כי המדובר הוא על מלאכי החבלה ששולטים בלילה, אבל מכת בכורות עצמה הלא הקב"ה הכה בעצמו ככתוב 'ועברתי בארץ מצרים' ובהגדה של פסח 'לא על ידי מלאך ולא על ידי שרף אלא הקב"ה בכבודו ובעצמו'.

יש לבאר בדרך אגדה, כי הנה בתחילת ההתראה על מכת בכורות כתוב בפסוק (יא, ה) 'כחצות הלילה אני יוצא בתוך מצרים ומת כל בכור בארץ מצרים'. לא כתוב שה' יהרוג את הבכורות אלא כתוב 'אני יוצא' - ובתרגום אונקלוס 'אנא מתגלי' - ומת כל בכור, משמע ממילא. ומובא בשם ספרי הקבלה¹ שהכאת הבכורות היתה כדרך שהוכו חיל סנחריב שנאמר בהם 'מקול ה' יחת אשור' ודרשו בסנהדרין (צה, ב) "אזנים גלה להם ושמעו שירה מפיו חיות ומתו". אף במצרים ה' יצא במורא גדול זה גילוי שכינה, ומכח זה מתו בכורי מצרים שלא יכלו לעמוד מול הגילוי הגדול והנורא.

ובס' רסיסי לילה (אות נח): "ענין מכות בכורות שהיה על ידי השם יתברך בעצמו, אף דמפי העליון לא תצא הרעות, ...ענין מיתתם היה על ידי תוקף התגלות מורא גדול דגילוי שכינה נפל פחד עצום על המצריים. והבכורות שבהם ראשית ועיקר האון והכח של האומה", עליהם היה הפחד ביתר תוקף עד שיצאה נשמתם מגודל

¹ ספרי הקבלה, חלק א, פרק טז, ע"ב.

² בס' בן אברהם ובס' ליקוטי יהודה.

³ המשך: דעל כן קודם מתן תורה היה ההקרבה בבכורות שהם הנבחרים שבאומה

הפחד... כי מכה שלהם היה על ידי הרגשת קדושה, אלא שהם טמאים בעצם על כן אין שייך בהם קדושה בעצם כלל... ודבר זה לאומות העולם הוא סילוק חיות".

ובכך מבאר ר' צדוק את נס הצלת בכורי ישראל: "שהיה גילוי שכינה ונתגלית קדושה גם להם אלא שהם קדושים בעצם ויכלו לסבול ולא יצאה חיותם, אדרבה נתדבקו על ידי זה באלוקים חיים להיות שייך לו". וזהו ענין הדילוג וקפיצה "דביציאת מצרים השיגו ברגעא חדא שלא בהדרגה רק בדילוג וקיפוץ על המדריגות ובחפזון, ועל כן הוצרכו להגנת דם פסח על המשקוף ומזוזות י"ד" טו.

לאור דברים אלו יש לשוב ולבאר את הציווי "ואתם עשו כל עבודותיו בדרך דילוג וקפיצה". שכן מצאנו בדברי חז"ל (ילקוט שמעוני יהושע, כג) ששיבחו בלשון זה את אברהם אבינו שנקרא "האדם הגדול בענקים", על שם "שהיה פוסע בפסיעה אחת ג' מילין". ומבאר רבי חיים ויטאל ז"ל (שער מאמרי חז"ל) שאברהם אבינו משתבח בכך שגופו לא עמד בדרכה של נפשו ולא הגביל אותה. וזהו הרמז באמרם

י' המשך: כי הדם הוא הנפש וכאשר מקריב נפשו להשם יתברך זהו דינא למצרים ורחמי לישראל.

טו בדברים אלו יש להאיר את פירוש רש"י בספר משלי בפרק 'אשת חיל' שכולו משל על התורה, על הפסוק 'לא יכבה בלילה נורה': "בליל כתיב, חסר ה', בליל שמורים שנגפו המצריים האירה (התורה) לישראל והגינה עליהם". ובספר ברית יצחק (סימן כז) תמה: מה תורה היתה אז בט"ו בניסן ועדיין לא ניתנה תורה עד ו' בסיון, ואיזה זכות עמדה להם. אכן מאחר שהנגף למצרים היה "על ידי תוקף התגלות מורא גדול דגילוי שכינה... עד שיצאה נשמתם מגודל הפחד", והצלת בכורות ישראל היתה משום "שהם קדושים בעצם ויכלו לסבול ולא יצאה חיותם, אדרבה נתדבקו על ידי זה באלוקים חיים להיות שייך לו", אם כן, הלא כעין זה ממש התרחש במתן תורה "כל דיבור ודיבור שיצא מפי הקדוש ברוך הוא יצתה נשמתן של ישראל שנאמר נפשי יצאה בדברו" (שבת פח, ב), וכיצד חזרה נשמתן? בזכות התורה! "א"ר לוי שני דברים שאלו ישראל מלפני הקב"ה שיראו כבודו וישמעו קולו... ולא היה בהם כח לעמוד שכיון שבאו לסיני ונגלה להם פרח נשמתם על שדבר עמהם... אבל התורה בקשה עליהם רחמים מלפני הקב"ה... מיד חזרה נשמתן שנאמר תורת ה' תמימה משיבת נפש" (שמות רבה כט, ד). ומעתה הן הן הדברים גם בליל שימורים שניגפו המצרים "האירה התורה לישראל והגינה עליהם".

ז"ל שהיו פסיעותיו של ג' מילין – ששום מגבלה טבעית לא עמדה בפניו אלא היה נכון לדלג אף ג' מילין בפסיעה אחת.

ובבית יוסף מובא (או"ח קכה, ב ד"ה ונוהגים) בשם מדרש תנחומא (פר' צו, יג): "ובשתים יעופף" מכאן תקנו חכמים לעוף אדם על רגליו בשעה שאומר שלח ציבור קדוש קדוש קדוש". כי כשאומרים שהקב"ה קדוש ונעלה מעל להשגת אנוש, צריכים להראות נכונות לעוף ולקפוץ ולצאת ממאסר ומגבלות הטבע כדי להגיע לקרבת אלוקים, בדומה למלאכים, ולא להסתפק בעבודה שאינה כרוכה במאמץ.

מלך חכמה

אם כן, מאחר שהבכורות זכו בשעת מכת בכורות לקבל פני שכינה, מעל ומעבר למדרגתם והשגתם, דרך דילוג וקפיצה, הרי שהזכר שיש לעשות לאותו נס הוא, לעבוד את כל עבודת המצוות גם כן בדרך דילוג וקפיצה ללא מגבלות החומר, "כי טבע האדם כבד מאד, כי עפריות החמירות גס, על כן לא יחפוץ האדם בטורח ומלאכה. ומי שרוצה לזכות לעבודת הבורא יתברך, צריך שיתגבר נגד טבעו עצמו ויתגבר ויזדרז" (מסלת ישרים, ו).

דן אנכי

ויאמר ה' אל משה ראה נתתיך אלהים לפרעה (יג)

שופט ורודה לרדותו במכות ויסורין (רש"י)

אוצר החכמה

שנה', ואם כן ברור שגם אילו היה פרעה שולח את ישראל כאשר ציווה משה, עדיין היה מגיע לו דין ומשפט על כל המאטים ועשר שנים ששיעבד את ישראל. ומעתה, איך יתכן שהמכות נועדו לקיום עונש 'דן אנכי', הלא בכל מכה שמתרה משה את פרעה הוא אומר לו 'שלח את עמי... כי אם מאן אתה לשלח הנני נוגף...', הרי שאם יעתר לדבריו ושלח את ישראל לא תבא עליו מכה, ומדוע, למה יפטר מן הדין אם כעת ישלח אותם, הרי עד כה עבד בהם רד"ו שנים ומגיע לו על כך את גזירת 'דן אנכי'. ובשלמא ללא דברי הגר"ז, הרי שעונש השעבוד יתקיים בזמן אחר והמכות עתה נועדו רק כדי שישלח את העם, אבל לדברי הגר"ז הלא המכות לא היו למטרת שילוח אלא בגדר משפט ודין, אם כן מדוע יפטר מהם אם ישלח את העם.

בחדושי מרן רי"ז הלוי כתוב: "פירוש הדבר, כי המכות לא היו למטרה שישלח את העם, רק כי כך נאמר בברית בין הבתרים (בראשית טו, יד) 'וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי ואחרי כן יצאו', והיה צריך להיות תחילה הדין על פרעה ועל מצרים ואחרי כן היציאה. ולכן מינה הקב"ה את משה רבנו לדיין ושופט לרדותו במכות ויסורים הראויין לו, שיקויים וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי, והיתה זאת הכנה ליציאתם כמו שנאמר ואחרי כן יצאו. וכן הוא מבואר להדיא מהא דתנן בעדיות פ"ב דמשפט המצריים היה י"ב חודש הרי דהמכות היו בגדר משפט ודין ולא למטרת שילוח". עכ"ד.

הדברים תמוהים מאד לכאורה, שהרי גזירת 'דן אנכי' שבברית בין הבתרים היתה עונש ומשפט על ה'ועבדום ועינו אותם ארבע מאות

אוצר החכמה

אחד לא יוכל לשעבדם. אם כן למלך מצרים עצמו לא מגיע עונש לפי שהוא מוכרח מכח הגזירה ואין לו בחירה בענין זה כמו ששאל הרמב"ם.

יתר על כן, הלא כל המכות היו עונש כללי לכל הממלכה ולא עונש ליחידים, שהרי אילו היה העונש ליחידים הלא היה נמדד לכל אחד כפי מדתו עד כמה הוא שעבד בישראל, כמו שאכן בקריעת ים סוף היו שצללו כעופרת והיו שירדו כקש וכאבן, ומכך שהגיעו המכות לכל הארץ בשוה הרי שהיה זה עונש ל"ארץ מצרים", אם כן נשאלת השאלה ביתר שאת, הלא ארץ מצרים כממלכה היתה בגדר "אנוס על פי הדיבור" לשעבד את ישראל כגזירת ברית בין הבתרים.

אכן, במה דברים אמורים, כל עוד לא הגיע זמן גאולתם של ישראל ועודם שרויים במצרים מכח גזירת ברית בין הבתרים. אבל משעה שהקב"ה שולח את משה רבנו לגאול את ישראל,

יתכן לבאר את הענין על פי מה ששואל הרמב"ם בהלכות תשובה (ו, ה): "כתוב בתורה ועבדום וענו אותם, [אם כן] הרי גזר על המצריים לעשות רע... ולמה נפרע מהן? ומשיב: ש"כל אחד ואחד מאותן המצריים והמריעים לישראל אילו לא רצה להרע להם הרשות בידו, שלא גזר על איש ידוע, אלא הודיעו שסוף זרעו עתיד להשתעבד בארץ לא להם".

והנה דברי הרמב"ם ניתנים להאמר רק ביחס לכל אנשי ארץ מצרים, שעליהם לא נגזר מי מהם תתקיים על ידו גזירת השעבוד לעם ישראל, ורק הם בבחירתם הרעה הרשיעו ובחרו בעצמם לשעבד בישראל ולפיכך נענשו*. אבל כלפי פרעה מלך מצרים אין הדברים יכולים להאמר, שבודאי אם נגזר בברית בין הבתרים שישראל יגלו וישתעבדו במצרים ומצרים מונהגת על ידי מלך, הרי שכלול בגזירה שעל פי מלך מצרים ישק הדבר, ואם המלך לא ישעבדם אף

* ומכיון שכך הרי שלכל אחד מגיע עונש לפי מה שהוא עולל לישראל, ולפיכך נאמר בתהלים (עח, ג): 'יפלו נתיב לאפו' - אע"פ שבאף נשתלחו המכות לא שמשו אלא שליחותם מה שנצטוו להמית המיתו (רש"י).

1234567 לחיית

הרי הגיע קץ השעבוד ומכאן ואילך אין יותר שום גזירה לשעבדם. אם כן מעתה בזאת יבחנו, אם כעת ישלחו אותם כציווי ה', הרי יתברר שאכן אינם ראויים לעונש, שכל מה ששעבדו עד כה את ישראל היה בגזירת עליון. אולם אם ימשיכו להסתולל בעם ישראל ^{אוצר החכמה} לבלתי שלחם, הרי יתברר על ידי כך ששעבדום מרצונם ולא בגלל הגזירה, ואז יענשו כולם כאחד.

אם כן מובן מדוע משה מתנה את התראתו לפרעה שיקבל את המכות רק אם ימאן לשלח את ישראל, אף על פי שהמכות לא היו למטרת שילוח אלא כדי לקיים את גזירת 'דן אנכי' כדברי הגרי"ז, משום שגזירת דן אנכי מגיעה אמנם לכל יחיד מאנשי פרעה וכל אחד מהמצרים היה נענש לפי המדה שהוא העביד את ישראל, אך לא היו המכות פוגעות בארץ מצרים כולה כאחד.

"בבקשה ממך הזהירם על כך שלא יאמר אותו צדיק ועבדום וענו אותם קיים בהם, ואחרי כן יצאו ברכוש גדול לא קיים בהם". וכבר עמדו המפרשים למה צריך לתלות את קיום הבטחת ה' בכך שלאברהם תהיה טענה. ומאיך שואל האור החיים למה בכלל תהיה טענה עתה על הבטחת רכוש גדול, הלא בהבטחה נאמר 'וגם את הגוי אשר יעבדו דן אנכי ואחרי כן יצאו ברכוש גדול', ומאחר שלא הסתיים ה'דן אנכי' עד קריעת ים סוף כשטבעו מצרים בים, אם כן עדיין לא הגיע זמן קיום הבטחת 'ואחרי כן יצאו ברכוש גדול'.

אכן הלא נתבאר כי יש הבדל בין פורענות המצרים ביציאת מצרים לפורענותם בקריעת ים סוף, שבעשרת המכות היה העונש לכל הממלכה בשוה ולא בהשגחה פרטית לכל איש כדרכיו וכפרי מעלליו, ואילו כשטבעו המצרים בים סוף היה העונש לכל אחד שהיצר לישראל לפי מדת רשעו, כקש וכאבן וכעופרת.

והנה הבטחת ברית בין הבתרים לא היתה שה' ישפוט את המצרים בהשגחה פרטית על רוע מעשיהם, שזה

והנה בפסוק דבר נא באזני העם וישאלו וגו' מביא רש"י את מדרש חז"ל

פשוט הוא שהקב"ה גומל טוב לשומרי מצותיו ומעניש לעוברי מצותיו ואין צריך להבטיח את זה בברית מיוחדת, אלא מהות ההבטחה היתה, שאף על פי שהקב"ה גזר 'ידוע תדע כי גר יהיה זרעך ועבדום ועינו אותם', בכל זאת 'גם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי', משום שהם כיוונו לרעה והוסיפו רעה על רעת ישראל, כמבואר כן בפירוש הרמב"ן שם².

אם כן זמן הקיום של הבטחת 'דן אנכי' היה בעשרת המכות, שזה היה דין על כל הגוי אשר יעבודו, ולכן אז הוא גם זמן קיום 'ואחרי כן יצאו ברכוש גדול'. משום כך אף שישראל יקבלו את שכרם בביזת הים, אך אותו צדיק אברהם יתבע את הבטחת 'אחרי כן' כבר עתה כשהתקיים 'דן אנכי'.

ויתבאר בזה מה שהעירו מפרשים

הלא ה' נתן את חן העם בעיני מצרים אם כן למה רק השאילום ולא נתנו להם מתנות בלב שלם, ואף מתחילה לא הובטחו אלא על כך שישאילום ולא יותר, ומדוע לא.

אוצר החכמות

אכן נראה שהבטחת הרכוש גדול אף היא חלק מהבטחת דן אנכי, שכמו שב'דן אנכי' נאמר שאף על פי שהקב"ה גזר שישראל יהיו משועבדים תחת ידי המצרים בכל זאת המצרים יענשו על כך כי המה כיוונו לרעה, כך נאמר שבנוסף לשפטים שיענשו בהם המצרים הם יצטרכו לשלם על עבודת ישראל אצלם. שאף על פי שה' גזר שיעבדו אצלם והלא הדין הוא "השוכר את הפועל והראהו בשל חברו נותן לו שכרו משלם" (בבא מציעא עו, א), מכל מקום מאחר שהמצרים כיוונו לרעה והוסיפו לענותם מעבר למה שנגזר

מדין אצלם

² "כי טעם וגם, אף על פי שאני גזרתי על זרעך להיות גרים בארץ לא להם ועבדום וענו אותם, אף על פי כן אשפוט את הגוי אשר יעבודו על אשר יעשו להם, ולא יפטרו בעבור שעשו גזרתי. והטעם כמו שאמר הכתוב (זכריה א, יד) וקנאתי לירושלם ולציון קנאה גדולה וקצף גדול אני קוצף על הגוים השאננים אשר אני קצפתי מעט והמה עזרו לרעה, ואומר (ישעיה מז, ו) קצפתי על עמי חללתי נחלתי וגו'. וכן היה במצרים שהוסיפו להרע כי השליכו בניהם ליאור, וימררו את חייהם וחשבו למחות את שמם, וזה טעם דן אנכי - שאביא אותם במשפט, אם עשו כנגזר עליהם או הוסיפו להרע להם".

עליהם, על כן ישלמו לישראל חלף עבודתם. וזה שאמרו במס' סנהדרין (צא, א) "פעם אחת באו בני מצרים לדון עם ישראל לפני אלכסנדרוס מוקדון, אמרו לו הרי הוא אומר 'וה' נתן את חן העם בעיני מצרים וישאלום, תנו לנו כסף וזהב שנטלתם ממנו. אמר גביהא בן פסיסא... תנו לנו שכר עבודה של ששים ריבוא ששיעבודתם במצרים שלשים שנה". הרי שהרכוש גדול הוא במקום תשלום על עבודת ששים רבוא. אה"ח 1234567 אם כן דוקא על ידי שישאילום יחשב הדבר לתשלום, בכך שישראל מעכבים

את כלים השאולים כמשכון על חובם ונפרעים ממנו, אבל אילו היו נותנים להם מתנות לא היה בזה שום תשלום על עבודתם.

ומשום כך זמן קיום הבטחה זו לאברהם הוא עתה ביציאת מצרים בעוד שהמצרים חיים וממונם ברשותם, אבל בביזת הים כשמתו כולם ואחד מהם לא נותר, הלא היה ממונם כזוטו של אוצר החכמה ים ולא היתה ביזה זו אלא מתנת שמים לישראל ולא תשלום מהמצרים אליהם שעליו נאמר שיצאו ברכוש גדול.